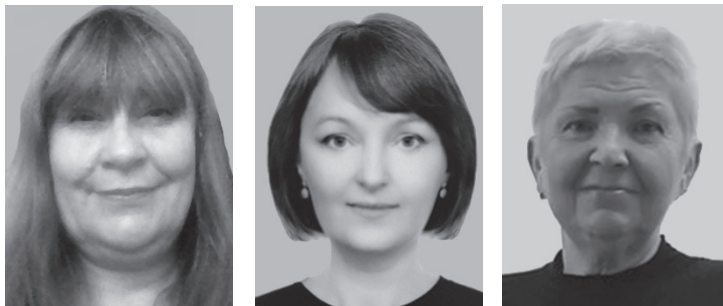

Доц. А.В. Білошицька, ст. викладач І.В. Сімонова,
провідний бібліотекар Л.Б. Щукіна

Вінницький національний медичний університет ім. М.І.Пирогова

Внесок українських лікарів у становлення медичної паразитології: історичний огляд за архівними джерелами бібліотеки ВНМУ ім. М. І. Пирогова

На початку ХХ ст., з моменту створення нашого Освітнього закладу, видання, що на сьогодні мають статус рідкісних, входили до загального фонду бібліотеки та використовувались у навчальному процесі. У 80-х роках минулого століття за наказом Міністерства культури видання, що вийшли друком до Жовтневого перевороту 1917 року, були відокремлені від основного фонду, а доступ користувачам до них був закритий. Довгі роки книги просто зберігалися у книгосховищі. У 2018 році сектор рідкісних видань та рукописів, як структурний підрозділ наукової бібліотеки ВНМУ ім. М. І. Пирогова, отримав нове приміщення і розпочав системну роботу з технічної обробки документів, їх обліку, цифровізації, вивчення складу фонду. Сьогодні студентам та викладачам забезпечений доступ до рідкісних видань та рукописів. В новоствореній електронній базі нараховується 6842 назв. Хронологічно видання відносяться до кінця XVIII, XIX та початку ХХ ст. Це дисертації на ступінь доктора медицини та магістра фармації XIX ст., посібники та підручники (більшість — прижиттєві видання авторів), атласи, довідники, енциклопедії та монографії. Частину фонду складають видання іноземними мовами (переважно німецькою). Сформовано 56 колекцій лікарів і науковців та 38 колекцій установ та учбових закладів України. Найбільшу цінність для нас становлять колекції лікарів та науковців, що увійшли в історію розвитку медицини, медичної освіти та охорони здоров'я Вінниці та Поділля — М.М. Боляр-

ського, Л.І. Маліновського, К.І. Лане, В.П. Кузнецова, Л.К. Морейніса, Ю.Я. Фішензона, Г.Г. Бойно-Родзевича та ін. Серед колекцій установ Вінниці найбільшою вважається колекція найстаршого лікувального закладу — Вінницької психоневрологічної лікарні ім. Ющенка. Скарби нашого зібрання сьогодні доступні для дослідників історії медицини, краєзнавців, науковців.

У фонді сектору рідкісних видань та рукописів знаходиться підписка газети *Врачъ* — щотижневого медичного видання, присвяченого всім галузям клінічної медицини, громадській та приватній гігієні та всім питанням лікарського побуту; видавалася газета у СПб. з 1880 р. К.Л. Ріккером; редактором був професор В.А. Манассеїн.

У № 18 за 1890 рік є цікаве повідомлення Федора Івановича Ломинського, який на час написання статті працював практичним лікарем і одночасно займався науковими дослідженнями у лабораторії кафедри загальної патології Київського Університету Св. Володимира [1], — «Про співжиття пузирчатої глисти з кокцидіями» (О сожительствѣ пузырчатой глисты с кокцидиями) (Рис. 1).

В огляді сучасної на той час літератури автор відмічає, що за останній час все більше уваги патологів привертають мікроскопічні організми, які належать до класу споровиків (sporozoa). У той час цих найпростіших Blanchard поділяв на ряди грегаринів, кокцидій, саркоспоридій, мікроспоридій та мікроспоридій [2]. Ломинський зауважив, що грегарины,

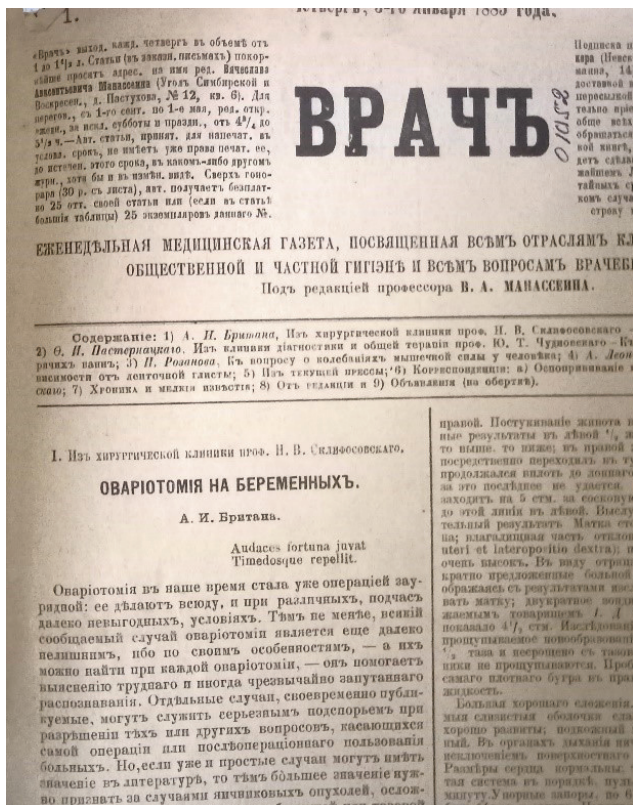

Рис. 1. Газета «Врач»

кокцидії та саркоспоридії зустрічаються у вищих хребетних та людини і тому повинні викликати увагу не тільки патологів, але й клініцистів. У людини знаходили на той час лише кокцидії у різноманітних органах (печінці, жовчних протоках, слизовій оболонці кишечника, м'язах померлої людини), причому випадково, при розтині тіла, або при вивченні гістологічних препаратів тканин з іншою метою. Автор відмічає, що у 1889 році професор медичного факультету Київського університету В.В. Підвисоцький описав присутність кокцидій в печінці, яких він знайшов їх у 4-х випадках у своїй колекції препаратів по патології печінки: кокцидії були розсіяні у вигляді окремих особин по усій тканині печінки та знаходились найчастіше всередині ядер, збільшуючись у розмірах до великого овалу з товстою оболонкою та спорами. Спочатку це призводило до гіпертрофії ядра гепатоцита, а згодом до його повної руйнації, за що професор Підвисоцький дав їм назву «*caruorhagus hominis*» [3]. Ломинський в той же час пише, що у 1884 рр. Pitres та Kunstler у плевральній рідині хворого отримали спори кокцидій. Preifer знаходив споровиків, подібних на грегарини та кокцидії, у рідині та гної віспаних пухирців людини, у пухирцях вакцини у собак, рогатої худоби, коняки, свині та кози, при herpes zoster та varicella Preifer [4]. Дослідник відмічає, що патологічний вплив кокцидій на людину вивчений мало, також невідомі шляхи, якими кокцидії потрапляють до організму людини. Ломинський пригадує публікацію В.В. Підвисоцького у №1 газети Врач за 1890 рік, де вчений виявив кокцидії у курячих яйцях. В цій публікації

Підвисоцький вважає, що саме вони при поганій термічній обробці можуть бути джерелом зараження, що веде до висновку, на думку автора, що і інші харчові продукти можуть містити паразита. Так як кокцидії зустрічаються у свиней, кроликів, кіз, телят та курей, то автор іде далі і стверджує, що вживання погано термічно обробленого м'яса цих тварин створює можливість інвазії [5-6].

Як підтвердження цієї гіпотези Ф.І. Ломинський приводить власний випадок, коли він виявив кокцидій в окісті, купленому в одному з ковбасних магазинів Києва (Ковбасний заклад Ф. Полляка по Великій Володимирській вулиці). Він описує цікаву історію своєї знахідки: 10 березня 1890 року асистент Київського ботанічного кабінету І.К. Бордзівський купив шматок окістя, а при його вживанні звернув увагу на невеликі вузлики, що зустрічались у м'ясі. Ці вузлики були для нього підозрілими і тому він передав окістя Ломинському для мікроскопічного дослідження. Отриманий шматок окістя, прокопченого та звареного, важив біля 0,5 фунта, при чому чверть його складалася з сала. Поверхневий огляд не викликав занепокоєння вченого. Тільки ретельний огляд дав можливість побачити вузлики, розсіяні виключно у м'ясі (у салі їх не було). Вузлики ці були розташовані не щільно, таким чином, що не в кожній скибці їх можна було виявити. Фома вузлика була округла, а колір брудно-сірий або бурий, розміри від просіяної до макової зернинки, які були помітні тільки при огляді м'яса на світлі у вигляді темно-бурих краплинок на фоні червоного кольору м'яса. Загально автор виявив тридцять п'ять таких вузлика. Для дослідження ним були вирізані шматочки м'яса з підозрілими вузликами, покладені у спирт для зневоднення, забарвлення проводилось гематоксилін-еозином та борним карміном.

Мікроскопічне дослідження зрізів шматочків м'яса, зневоднених у спирті, виявило, що вузлики, однакові при макроскопічному огляді, були неоднаковими по будові мікроскопічній. Найменші вузлики розміщувались звичайно у міжм'язовій сполучній тканині та складалися з оболонки, що відокремлювала їх від оточуючих м'язів та безпосередньо від вмісту. Ця оболонка то більш, то менш тонка, складалася зі сполучної тканини, через яку проходили кровоносні судини. У товщі цієї оболонки автор повідомлення Ломинський помітив групи утворень, які за зовнішнім виглядом нагадували мікрококи, але забарвлювались не тільки аніліновими фарбами, але й карміном та гематоксилін еозином. Вміст вузликів складався з дрібнозернистої маси, що погано забарвлювалась, у якій чітко виступали тільки споровиків (кокцидій). Форма тілець була яйцеподібна, іноді округла. Ломинський відмічає, що яйцеподібні тілця не забарвлювались, тому всередині їх спори не виявлялись. Це явище він пояснював тим, що спиртове зневоднення, дія гліцерину та гвоздична олія вплинули на внутрішню будову виявлених тілець і зробили її однорідною. В той же час більш округлі тілця з вираженою оболонкою містили невеликі округлі або видовжені утворення — спори (сьогодні

ми їх би назвали ооцистами). Між тільцями дослідник помічав обривки їх оболонок, вільні спори, лімфоцити, місцями відкладення вапна. На гістологічних препаратах, виготовлених з більших вузликів, він побачив сполучнотканинну сумку, внутрішній вміст якої складався з дрібнозернистої маси. В цій масі зустрічалися лімфоцити та відкладення вапна. Але головною відмінністю, на яку звернув увагу автор повідомлення, були гачки та частини сколексу «пухирчастої глисти». Вище описаних яйцеподібних тілець він не побачив. Нарешті на гістологічних препаратах найбільших вузликів Ломинський побачив справжній симбіоз «пухирчастої глисти» з описаними їм як яйцеподібні тільця утвореннями. Він описує свою знахідку так: зовнішня частина вузлика складалася зі сполучно-тканинної сумки з кровоносними судинами, у вмісті сумки був добре помітний сколекс «пухирчастої глисти», яка добре визначалася завдяки гачкам. Простір між сколексом та стінками сумки був вивпунений дрібнозернистою, схожою на тканину, що розпадається, масою, у якій знаходилися яйцеподібні тільця. В головці (сколексі), цих тілець не було. Також автор не відмічав їх наявність безпосередньо у м'язових волокнах (Рис. 2).

На основі мікроскопічної будови описаних яйцеподібних тілець, їх форми, розміру, уривків оболонки та на решті спороподібних утворень (ооцист), що вільно розташовувалися або знаходилися всередині окремих особин, Ломинський прийшов до висновку, що це організми, які відносяться до класу споровиків (sporozoa), а саме кокцидіям (coccidium oviforme). Відповідаючи на питання, яким же чином кокцидії могли потрапити в мішечок «пухирчастої глисти» (фіни), Ф.І. Ломинський припустив, що по кровоносних судинах, які пронизували його стінку.

Повідомлення Ф.І. Ломинського сьогодні дуже цікаве і з точки зору описаного суперпаразитизму (кокцидія паразит свинячого цип'яка), і з точки зору епідеміології. Адже відомо, що кокцидіоз — це хронічне захворювання, яке вражає багато видів тварин, але воно також може вразити людину. Кокцидіоз викликає запалення слизової оболонки

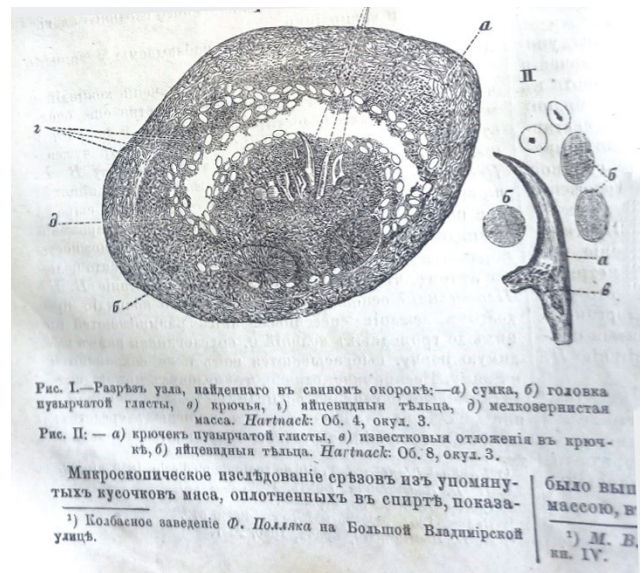

Рис. 2. Авторський препарат фіни свинячого цип'яка з кокцидіями всередині (фото)

тонкого кишечника, що веде до діареї. У випадках тяжкого перебігу хвороби можуть з'явитися такі симптоми: слабкість, втрата ваги та апетиту, слиз і кров у калі, біль у м'язах, нудота. У людей з ослабленою імунною системою, наприклад, у хворих на СНІД, може виникнути невиліковна діарея. Вважається, що основний шлях зараження кокцидіями аліментарний: м'ясні продукти, що містять ооцисти та погано термічно приготовані, непомиті овочі або фрукти, забруднена вода, контакт з предметами, що містять кал тварин, заражених кокцидіями. Важливо пам'ятати, що зоонози при певних умовах швидко можуть стати і хворобами людей, приводити до епідемій та пандемій (прикладом може служити пандемія COVID-19), а перші спостереження і спроби пояснення були зроблені ще у XIX ст. в лабораторії Загальної Патології Київського університету Ф.І. Ломинським, про що він повідомив у №18 газети *Врачъ* за 1890 рік.

Список використаної літератури

1. Біографічний словник завідувачів кафедр та професорів : Науково-біографічне видання з історичним нарисом : До 175-річчя Національного медичного університету імені О. О. Богомольця. 1841–2016; у 2 томах. Т. 1. Медичний факультет Університету Св. Володимира. 1841–1919 / І. М. Полякова, В. П. Шипулін, Г. Ю. Голубева [та ін.] ; за редакцією К. М. Амосової, Я. В. Цехмістера. — Київ : ВД «Авіцена», 2016. — 192 с.
2. Blanchard R. *Traite de zoologie medicale*. PARIS LIBRAIRIE J. - B. BAILLIÈRE et FILS. 19, rue Hautefeuille, près du boulevard Saint-Germain. 1889. 813 p.
3. Підвисоцький В.В. О значенні кокцидій в патології человеческой печени. *Врачъ*. 1889;25:553-554.
4. Kunstler J., Pitres A. Sur vine psorospermie trouvée dans une humeur pleurétique. 1884. *Journ. de Microgr.* VIII. 469-520.
5. Підвисоцький В.В. О развѣданіи омертвѣвшихъ участковъ печеночной ткани гигантскими клѣтками-гепатофагами. *Врачъ*. 1889;25: 57-59.
6. Підвисоцький В.В. О присутствіи кокцидій в куриныхъ яйцахъ, в связи зъ вопросомъ объ етіології псороспермоза. *Врачъ*. 1890.1:1-3.

Внесок українських лікарів у становлення медичної паразитології: історичний огляд за архівними джерелами бібліотеки ВНМУ ім. М. І. Пирогова

Доц. А.В. Білошицька, ст. викладач І.В. Сімонова, провідний бібліотекар Л.Б.Щукіна
Вінницький національний медичний університет ім. М.І.Пирогова

У статті подано історичний огляд внеску українських лікарів у розвиток медичної паразитології на основі архівних джерел бібліотеки ВНМУ ім. М. І. Пирогова. Особливу увагу приділено маловідомим публікаціям XIX ст.

Ключові слова: історія медицини, паразитологія, кокцидії, рідкісні видання.

The contribution of Ukrainian doctors to the development of medical parasitology: a historical review based on archival sources of the library of the Vinnytsia National Medical University named after M. I. Pirogov

Assoc. prof. A.V. Biloshitska, senior lecturer I.V. Simonova, leading librarian L.B. Shchukina
Vinnytsia National Medical University named after M.I. Pirogov

The article presents a historical review of Ukrainian doctors' contribution to the development of parasitology based on archival sources from the Pirogov VNMU Library, with special focus on little-known 19th-century publications.

Key words: medical history, parasitology, coccidia, rare editions.

Контактна інформація: Білошицька Аліна Василівна —
к. мед. наук, доцент кафедри медичної біології
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова

Стаття надійшла до редакції 21.07.2025 р.